

לא הספרות. הספר.

הכול כאן: הזרה, ומשפט לקחת לדרך, וצחוק מהול
בחלחלה לצורך הניקוי הנפשי.

כשהייתי קטנה (ככה מתחיל סיפור אהבה), היתה, מתברר, לעובדי הוועד הפועל של ההסתדרות הנחה בקניית ספרים. פעם בשבוע אבי היה מביא לי שבעה ספרים, ומזהיר: אחד ליום, שלא תקלקלי את העיניים. קיבלתי ספר אחד, ואת השאר הוא החביא. הדירה הייתה קטנטונת, וכמה מקומות מחבוא כבר היו בה... תוך יום קראתי את כולם, והייתי צריכה להעמיד פנים מופתעות כשהעניק לי את הספר הבא. ככה זה התחיל. מאז למדתי, חקרתי, לימדתי את כל ההגדרות הנושנות והחדישות של מחקר הספרות. קראתי, תרגמתי, ואפילו כתבתי ספרים. והגעתי למסקנה הלא-מקורית שהספרות חומקת מכל ההגדרות, בעיקר של המומחים שס. יזהר מכנה ה-פאס"ה (פסיכולוגים/אנתרופולוגים/סוציולוגים/היסטוריונים). לבסוף בודדתי שלושה מבחני קריאה שנכונים לי עד היום. מבחן הקתרוזים היווני הקשיש, שבגרסה שלי הוא מבחן הפורקן, מבחן ההזרה השקלובסקאי-פורמליסטי, שהוא מבחן האמנות או היצירתיות, ומבחן הצידה לדרך. קל לי מאוד לזהות אותם, כי לשלושתם יש עליי השפעה פיזית.

המבחן הראשון קשור למתח הספרותי שנוצר ומתפרק ומשאיר אותך – מטוהר? לא מילה טובה. אחר. מבחינתי הוא לא חייב להיות בסוף, יכול להיות גם באמצע או בכל מקום שהוא מחליט לפרק אותי, והוא יכול להוציא ממני תגובות עזות. אני מסוגלת להשליך מידי ספר (כך עשיתי מרוב זעם על אֶלנה פֶּרנטה בקטע שבו היא שולחת את הנערות הגאונות לשכב עם אביו המזדקן והמבחיל של הצעיר שבו היא מאוהבת בסתר), להטיח אותו בקיר בחרי אף (ואז לרוץ להרים ולפייס אותו), לפרוץ בבכי מר או בצחוק עד דמעות ממשפט/מטאפורה/חרוז/תמונה, כמו בסצנות קלסיות ב"שלושה בסירה אחת" לג'רום או ב"ציד הסנארק" ללואיס קרול, כשהקברניט נושא דברו לצוות השלומיאליים הבלתי-סביר שמפליג למסע בלתי-אפשרי לצוד יצור בלתי-מתקבל-על-הדעת:

"ידידים, רומאים, בני ארצי, שימו לב!"/ (מי מהם לא אהב מובאות).

זה מספיק. ומתברר שזה לא חייב להיות "הגות עמוקה". לפעמים מספיק שם הספר, נגיד השם המופרך של אתגר קרת לספרו "געגועי לקסינג'ר", או "אמן הרעב" (Hungerkünstler) לסיפור של קפקא ו"שיעורים ברעב" של סקסטון שמתרפק עליו, או הניגון השטותניקי-כביכול של פיליפ לארקין ב"אנוס מיראביליס" שלו מ-1974:

Sexual intercourse began / In nineteen sixty-three / (Which was rather late for me) – / Between the end of the Chatterley ban / And the Beatles' first LP.

טיבו של הפורקן שהוא תופס אותך ברגע לא צפוי, נטול הגנות. אלוהים הזקן והקתולי מאוד של שארל פֶגֶי ("Le Porche du Mystère de la deuxième vertu", Péguy 1919), קובל על כך שהוא, אב אחרי אבות כה רבים, צריך לקבור את בנו. התמונה על ההר, רשימת הפרטים והחזרה המצטברת הולמת בכ:

C'est alors, ô nuit, que tu vins.

O ma fille chère entre toutes et je Le vois encore et je verrai
cela dans mon éternité.

"ואז באת אַתָּה, לִילָה. / הו בתי יקרה לי בין כולן ואני רואה אותו עוד ואראה / לנצח נצחיי. / ואז באת את לילה ובתכריך גדול / כיסית / את שר המאה עם אנשיו הרומים, / את הבתולה ואת הנשים הקדושות, / ואת ההר הזה ואת הגיא שהערב יורד עליהם, / ואת עמי ישראל ואת החוטאים ואתם / את המת הזה, המת בשבילם, / ואת אנשי יוסף הרמתי שהלכו וקרבנו, / נושאים את התכריך הלבן".

ובעצם כבר נשקנו להזרה: לא רק של אלוהים כאב שכול, אלא של הלילה, כבתו. גם להזרה יש אפקט גופני. היא תופסת אותי בגרון. בתרגום (שלי) נוצרה בעצם הזרה כפולה, בגלל המילה "לילה", שבעברית דורשת לשון זכר דווקא. אדרבה.

כי הנה הזרה מכוונת באמצעות שיבוש לשוני: אֶפְסָאן, ישישה יפנית-קנדית, אישה שבתקופת מלחמת העולם השנייה עברה השפלה, גירוש מביתה בוונקובר, משלוח למחנות, עבודות כפייה ועוני, אומרת יום לאחר פטירת בעלה: "כל אחד פעם מת". המשפט הזה, קלישאי סתמי, סמל לאיפוקה הנורא, ענווונותה וקבלת הדין שלה, משפט שהיא שבה ואומרת בתשובה לשאלות שהיא משתמטת מלענות עליהן, לא היה חובט בכך אלמלא השיבוש הלשוני הקל, המחייב אותך לעצור ולהתעכב עליו.

"עושה רוח" הוא ביטוי יומיומי חבוט, מטאפורה שחוקה עד להתפוררות. עד שאתה מוצא אותה פתאום בכתבים עתיקים והיא קופצת עליך שוב, צעירה כבראשונה. כך קרה לי ב"עלילות גלגמש" בתרגומה הנפלא של ש. שפרה (1996) עם המשפט "האדם קצובים ימיו, כל אשר יעשה רק רוח."

ובאמת, וזה המבחן השלישי והאחרון – מילה, משפט, תמונה שאני לוקחת אתי לדרך. המשפט הראשון מספר שקראתי בילדותי ונחרת בזיכרוני היה "ההולך נכחו לא ירחיק לכת". ודאי זיהיתם את "הנסיך הקטן" לסנט אקזופרי, ודווקא בתרגומו הישן של לרנר מ-1952. כמה תהיתי על המשפט הזה בקריאה הראשונה, וכמה פירושים אישיים נתתי לו במשך השנים. התרגום ההוא נתן לו נופך של אמת-חיים פילוסופית, והאליטרציה החותכת העניקה לו משנה עזו. מאז, מכל מקום, הגעתי למסקנה, החפוזה אולי, שאם ספר/סרט/מחזה מעניקים לך משפט אחד שאתה יכול לקחת איתך... זה כבר המון.

יש משפטי מפתח כמו I would prefer not to שאמר בארטלבי הלביר של הרמן מלוויל (מ-1853), שבתרגום אברהם יבין אומר "הייתי מעדיף שלא", אבל המשפטים שאתה לוקח לדרך לא חייבים להיות משפטי המפתח של הספר. הרי אותו הרמן מלוויל גם השאיל לי את sub-sub-librarian הצנוע, התת-תת-ספרן, שהוא המתעד את עלילות הקפטן אחאב והלוויתן שלו. מ"פאוסט" לקחתי, בין השאר כמובן, את "זיקנה לא הופכת אדם לתינוק, היא קופצת עליו בעודנו ילד." וגתה המשורר העניק לי ב-1780 את "ציפור בסבך שוקטה." / חכה נא – גם אתה / עוד מעט תנוח. "Warte nur! Balde / Ruhest du auch." אלישע פורת תרם לי את המטאפורה "עדרי געגועים" מסיום שירו "תמונת מצב": "ואם/ אני מטה אוזני אל הדממה הזו, שבאה / מהטלפון שלך, אני יכול ממש לשמוע: / עדרי געגועים מתרחקים בדהרה אל ההרים."

ואיך אפשר בלי סיפורי התנ"ך שמכים בך עם משפטים כמו "מי ייתן מותי אני תחתין, אבשלום בְּנִי בְּנִי", או דווקא מילותיו האלמותיות של רילקה על מות סבו, החדרן (Kammerherr) הזקן בְּרִיגֶה: "ואיזה מוות זה היה." כי "רשימותיו של מלטה לאורידס בְּרִיגֶה" מתחילות בקינתו של מלטה על המוות ההמוני, התעשייתי, שהוא רואה בבית החולים "אוטל דֵּיהַ" (Hôtel Dieu) בפריז, בעוד שלפנים – (בתרגומי. תרגום ישראל זמורה מ-64 התיישן מאוד):

"לפנים ידעו האנשים (או אולי חשו) שאת המוות הם נושאים בתוכם כשם שהפרי מחזיק בתוכו את הגלעין. לילדים היה מוות קטן בתוכם, ולמבוגרים גדול. [...] אבל אצל כולם הוא היה, והדבר העניק להם הוד מוזר וגאווה שקטה. עוד אצל סבי, הקאמְרֶהֶר הזקן בְּרִיגֶה, ניכר היה שהוא נושא בתוכו מוות. ואיזה מוות זה היה: הוא התמשך על פני חודשיים ימים, והיה כל כך קולני עד שנשמע בכל קצות האחוזה. בית האחוזה הארוך והישן היה קטן מלהכיל את המוות הזה. [...]; נדמה כאילו יש לבנות אגפים נוספים לבית, כי גופו של הקאמְרֶהֶר גדל והלך, והוא דרש שיישאו אותו מחדר לחדר, והיה נתקף חמת ועם אם היום טרם הגיע לקצו ולא נותרו לו חדרים שבהם עוד לא שכב. [...] זה היה המוות המרושע, הנסיכי, שאותו נשא הקמְרֶהֶר בחובו כל ימי חייו ואותו הזין מתוך עצמו."

הכול כאן: הזרה, ומשפט לקחת לדרך, וצחוק מהול בחלחלה לצורך הניקוי הנפשי. כמו מספר הפעמים (שבע) שהמילה "בני" מופיעה בקינתו של דוד על אבשלום, בטקסט תנכ"י שאמון על הקיצור הסגפני, כך מכה בך משפט הפתיחה הקמצני של גיבור

"הזר" לאלבר קאמי מ-1942. תרגמתי: "היום אמא מתה. או אולי אתמול, אני לא יודע." מתרגמו הראשון (אהרן אמיר, ב-64) החמיץ לחלוטין את סדר המילים. הוא כתב "אמא מתה היום", שהתבקש אצלו (אמיר) לפי סדר העדיפויות הרגשי שלו (ושל התחביר הנכון לטעמו). או שהוא פשוט תרגם מן האנגלית. אבל גיבורו קהה־הנפש של קאמי לא מתייחס לעצם הבשורה אלא ללוח הזמנים. וכמה גאוני הסופר וכמה מופלאה הספרות שמאפשרים לפתוח סיפור בטוויסט כזה.

Aujourd'hui, maman est morte. Ou peut-être hier, je ne sais pas.

ואם במקרה מתה עליך אמך, קורה, לא? אתה מקבל מאלבר קאמי טלטלה, והזרה, ומשפט לדרך. ובאמצעות הספרות – יש לך עוד חיים אחד. ועוד חיים אחד.